

РОЗДІЛ 3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.61/64(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.31>

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН ТА ЇХ ПРИПИНЕННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Діденко Л.В.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових
дисциплін та статистики
факультету права та економіки
Міжнародного гуманітарного університету
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6860-5017>
e-mail: t7959595@gmail.com*

Діденко Л.В. Загальна характеристика шлюбно-сімейних правовідносин та їх припинення за законодавством України.

Родина – це найдавніший механізм на землі, і вона посідає важливе місце в людському суспільстві. Протягом всієї історії людства міцні родини були гарантією стабільності в суспільстві.

Звикання до сімейного життя – процес нелегкий, в ньому виникають конфліктні ситуації. Проте, все це «підводне каміння» при спільному бажанні подружжя може бути подолано, а в гіршому випадку шлюб за життя подружжя може бути припинено шляхом його розірвання (розлучення). Руйнація сім'ї завжди була пов'язана з соціально правовими проблемами розірвання шлюбу. Вони були цікавими для суспільства, давали матеріал для досліджень в галузі права і соціології для розробки заходів, що перешкоджали б розпаду родини.

Шлюб – це союз чоловіка та жінки, який укладається для утворення родини, сумісного життя, народження і виховання дітей, який не обмежується будь-яким строком. І дійсно, наміри наречених не містять в собі тимчасових умов, мають постійний характер. Разом з тим, і законодавство, і практика сімейного життя передбачають можливість припинення шлюбу, причому реалізують її досить часто.

Подружній союз ґрунтується на добровільних засадах. І в тому разі, коли в процесі подружнього життя з'ясується, що подальше збереження родини не є можливим і продовження шлюбу зашкодить подружжю і дітям, то цілком закономірним стає розлучення.

Розлучення – не обов'язковий, але можливий, такий, що руйнує шлюб як союз, - підсумок невдалого розвитку шлюбно-сімейних відносин. Як правило, розлучення – це лише оформлення результатів розпаду шлюбу. Проблема розірвання шлюбу – проблема соціальна і юридична, що полягає у визначенні причин, умов, за яких шлюб може бути розірвано, ознак, необхідних для розірвання шлюбу в органах ДРАЦСу, підстав, достатніх для суду, правил його провадження, у визначенні наслідків розлучення для подружжя, дітей та інших осіб. Шлюб припиняється розлученням, тобто обриваються всі подружні стосунки між чоловіком та жінкою, однак протягом тривалого часу між ними залишається цілий ряд зв'язків, як правило, моральних, а нерідко і матеріальних, майнових.

Ключові слова: шлюб, правовідносини, припинення, подружжя, родина, процес, стосунки, сімейне життя, припинення шлюбу, конфліктні ситуації, взаємні права та обов'язки, шлюбно-сімейні правовідносини.

Didenko L.V. General characteristics of marital and family legal relations and their termination under the legislation of Ukraine.

The family is the oldest mechanism on earth, and it occupies an important place in human society. Throughout human history, strong families have been a guarantee of stability in society.

Getting used to family life is not an easy process, conflict situations arise in it. However, all these «pitfalls» can be overcome with the joint desire of the spouses, and in the worst case, the marriage can be terminated during the life of the spouses by breaking it off (divorce). The destruction of the family has always been associated with the socio-legal problems of divorce. They were interesting for society, provided material for research in the field of law and sociology for the development of measures that would prevent the disintegration of the family.

Marriage is a union of a man and a woman, which is entered into for the formation of a family, joint life, the birth and upbringing of children, which is not limited to any term. And indeed, the intentions of the bride and groom do not contain temporary conditions, they have a permanent character. At the same time, both the legislation and the practice of family life provide for the possibility of termination of marriage, and they implement it quite often.

The marital union is based on voluntary principles. And in the event that in the course of married life it becomes clear that the further preservation of the family is not possible and the continuation of the marriage will harm the spouses and children, then divorce becomes quite natural.

Divorce is not mandatory, but possible, the kind that destroys marriage as a union – the result of the unsuccessful development of marital and family relations. As a rule, a divorce is only a formalization of the results of a marriage breakdown. The problem of divorce is a social and legal problem, which consists in determining the reasons, conditions under which a marriage can be dissolved, the signs necessary for the dissolution of a marriage in the bodies of the DRATS, the grounds sufficient for the court, the rules of its proceedings, in determining the consequences of divorce for the spouses, children and other persons. Marriage is terminated by divorce, that is, all marital relations between a man and a woman are severed, but for a long time a number of ties remain between them, as a rule, moral, and often also material, property.

Key words: marriage, legal relationship, termination, spouse, family, process, relationship, family life, termination of marriage, conflict situations, mutual rights and obligations, marital and family legal relations.

Постановка проблеми. За сімейним законодавством України припинення шлюбно-сімейних правовідносин розуміється як зумовлене настанням певних юридичних фактів припинення правовідносин, які виникли між чоловіком та дружиною за юридично оформленим шлюбом. Шлюб припиняється внаслідок його розірвання між жінкою та чоловіком за їх ініціативою або одного з них, або в разі смерті одного з подружжя (ст. 104 СК України).

В Україні, як і в інших країнах, розгляд питань про моральні, етичні, культурні та соціальні аспекти шлюбно-сімейних правовідносин, зокрема правові наслідки їх припинення, на сьогодні є актуальними. Правове регулювання окремих аспектів розірвання шлюбу вимагає сучасного систематичного аналізу, адже воно є найпоширенішою формою припинення шлюбу. Тема наукового дослідження є особливо актуальною для нашої держави, оскільки Україна знаходиться в п'ятірці держав за кількістю розлучень у Європі.

Стан опрацювання. Проблематику припинення, розірвання шлюбу та їх правових наслідків досліджували такі українські науковці: Ч.Н. Азімов, О.М. Бандурка, О.Б. Безпалько, С.М. Братусь, Я.Р. Веберс, В.С. Гопанчук, О.В. Дзера, В.В. Луць, О.А. Підпригора, З.В. Ромовська, О.І. Сафончик, Р.О. Стефанчук, Я.М. Шевченко та інші.

Мета статті. Науковий аналіз, систематизація, оцінка, розробка пріоритетних напрямів сімейного права у галузі виникнення та припинення шлюбно-сімейних правовідносин, теоретичних та практичних проблем, що виникають за правовими наслідками їх припинення.

Виклад основного матеріалу. Родина завжди відігравала особливу роль в розвитку суспільства, адже вона є основою суспільства, первинним «осередком», в якому створюються умови для вільного саморозвитку особистості людини і виконуються найважливіші соціальні функції (демографічна, економічна та соціально-культурна). Тому держава і суспільство зацікавлені в створенні сприятливих умов для розвитку здорової та стабільної родини, яка є такою необхідною для їх продуктивного та поступового розвитку.

За останні роки зацікавленість питанням шлюбу та сім'ї значно зросла. Ці проблеми стали більш ретельно та серйозніше розглядати в спеціальній літературі – соціологічній, філософській, педагогічній, юридичній. Роль сім'ї в суспільстві все більше зростає, підвищується соціальне значення функцій, які покликана виконувати родина: продовження роду людського, виховання прийдешнього покоління, становлення особистості, взаємодопомога членам родини.

Конституція України 1996 року, Цивільний кодекс України, Сімейний кодекс України містять у собі цілий перелік норм, спрямованих на захист прав і свобод осіб, які перебувають у шлюбі, а також на регулювання взаємовідносин подружжя на принципах взаємоповаги особистих немайнових і майнових прав, що виникають після реєстрації шлюбу.

Шлюбно-сімейні відносини у процесі розвитку й становлення незалежної держави не лише в економічному, а й у соціально-культурному, а також у морально-етичному плані, є найбільш актуальними, оскільки вже самі по собі вони є основою становлення й розвитку суспільства в цілому.

На сучасному етапі розвитку суспільства, шлюб є вільним, рівним та рівноправним союзом чоловіка та жінки. Іншою стороною свободи шлюбу є свобода розлучення, тобто припинення правовідносин між подружжям, зумовлене настанням певних юридичних фактів.

Конституція України від 28 червня 1996 року (ст. 51) передбачає, що шлюб базується на добровільній згоді чоловіка і жінки, а тому ніхто не може бути примушений до вступу в шлюб, так само як ніхто не може бути змушений перебувати у шлюбі, тобто надається можливість для розірвання шлюбу [1].

Законодавство не може обмежити свободу подружжя, яке вирішило розірвати шлюб, не ставить спеціальних перепон в цій справі, але звідси не слідує висновок про те, що держава заохочує розірвання шлюбу. Держава і суспільство всіляко прагнуть до зменшення їх кількості не за допомогою якихось штучних методів, а шляхом запобігання конфліктних ситуацій в родині, поліпшення умов проживання в ній, шляхом переконання юнаків і дівчат в необхідності бути більш обачними під час обрання своїх супутників життя, уникати легковажних і необміркованих рішень [8, с. 76].

На сучасному етапі розвитку суспільних відносин не з'явилося нових причин для розірвання шлюбу, як і не з'явилося нічого нового у відносинах між чоловіком і дружиною, але змінилося в молодих подружніх парах ставлення до сімейного життя, з'явилися інші критерії, інші оцінки і самооцінки. Адже з розірванням шлюбу припиняються лише певні відносини, натомість змінюються та з'являються інші права та обов'язки колишнього подружжя. Крім того, особливу увагу слід приділити дітям, які, напевне, більше за всіх страждають при розлученні батьків. Хоча існують такі ситуації, що тільки розлучення вважається єдиним можливим виходом зі складної сімейної ситуації. І для збереження фізичного та психічного стану здоров'я дитини просто необхідне розірвання шлюбу між батьками. Навіть в порівняно благополучній родині в самому її початку подружжя не завжди очікує від шлюбу одне й те саме, по-різному уявляють собі своє подружнє життя. І якщо ці очікування різко розходяться з буденністю життя, то конфлікти неминучі [6, с. 14].

Розірвання шлюбу як соціальне явище посідає важливе місце в житті родини та суспільства, займає значну масу судових справ та практики органів ДРАЦСу.

Динаміка кількості розлучень і середня тривалість шлюбного життя подружжя залежать від різних змін в розвитку суспільства. На ці показники, перш за все, впливають моральні погляди та матеріальні умови життя, що постійно змінюються. Велику роль відіграє цілеспрямований вплив права, норм закону. Всіма цими заходами суспільство активно сприяє зміцненню родини. Особливий ефект цей вплив має, коли одночасно і в одному напрямку діють сили закону і моралі, економічні фактори і спільнота. Природно, що зовнішнє втручання в таких випадках має бути суто вибірковою і не застосовуватися без розбору до всіх різноманітних і складних сімейних ситуацій, адже шлюб в нашому суспільстві укладається по любові, вільно і добровільно.

В процесі сімейного життя почуття любові і дружби нерідко змінюються: частіше в бік ще більшого зміцнення, а іноді навпаки. Тому як результат існує можливість розладу сімейного життя, який призводить до розлучень. Однак сам факт розлучення не завжди означає зникнення родини. Замість зруйнованої родини часто виникає нова і нерідко більш міцна, ніж попередня. В повторних шлюбах саме свобода розлучення дає можливість існування міцної і нормальної родини, заснованої не на побоюванні, що з родини піде чоловік або дружина, а на взаємній прихильності [7, с. 27].

Розлучення, будучи винятковою подією для існування сім'ї і стосунків в ній, являє собою разом із тим явище, яке має свої специфічні особливості та закономірності. Помітні статистична стійкість кількості розлучень, стабільність мотивів розлучення, збільшення і зменшення кількості розлучень в певних вікових групах. Досить стабільні і норми правового регулювання розірвання шлюбу як в суді, так і в органах ДРАЦСу. В інституті розірвання шлюбу спостерігаються тенденції, пов'язані з моральним аспектом, з соціальним напрямком до збільшення або зменшення кількості розлучень, які регулюють, визначають або впливають на мотиви і підстави розлучень, на фактори, що лежать в основі розірвання шлюбу [2].

Протягом існування соціального інституту шлюбу ставлення до підстав його припинення змінювалося під впливом різних факторів (суспільних, державних, релігійних та інших). Необхідною умовою вивчення факторів, причин та приводів розірвання шлюбів є їх класифікація.

Розірвання шлюбу є не тільки стресовою ситуацією для подружжя, але й представляє собою складний процес, що потребує врахування багатьох юридичних наслідків.

Розірвання шлюбу в більшості випадків відбувається в силу декількох найбільш визначних груп факторів. По-перше, діють обставини об'єктивні, в якійсь мірі залежні від зовнішніх причин. До них відносять, наприклад, нездатність мати дитину або тяжку невиліковну хворобу одного з подружжя, також примусове тривале окреме проживання та інше. По-друге, впливають причини, пов'язані з поведінкою сторін, іноді існуючими уже на момент його укладання: укладення шлюбу за розрахунком, без любові та поваги, шлюб, що виник в результаті випадкового, короточасного знайомства. До них також відносяться і підстави для розлучення, що виникли уже в процесі подружнього життя, що виходять із взаємин подружжя, характерів та навичок [9, с. 13].

Закон припускає і дозволяє припинення шлюбу, визначає його процедуру, умови і наслідки, він втручається активно лише в тих випадках, коли необхідно захистити інтереси слабкої сторони – дітей, а також вагітної жінки, або жінки, що годує немовля. В сучасній правовій структурі рішення питання про розірвання шлюбу практично повністю залежить від волі тих, хто розлучається. Суд, виходячи з закону, а також керуючись власними переконаннями, робить спробу примирити подружжя, зберегти родину і, тільки переконавшись в неможливості цього, перевіряє наявність необхідних для розлучення умов, переконується в тому, що родина розпалася і подальше спільне життя подружжя стало неможливим, і тільки тоді розриває шлюб [10, с. 289].

Після розірвання шлюбу подружні права та обов'язки припиняють своє існування, проте деякі сімейні відносини продовжують існувати (наприклад, батьківські, аліментні тощо). Поширеність сімейних відносин, ускладнених іноземним елементом, викликає необхідність правового вирішення протиріч між сімейним законодавством України та законодавством інших держав. Із прийняттям в Україні діючого Сімейного кодексу ці проблеми в основному вирішені, крім того, усунуто прогалини, які мали місце в чинному раніше сімейному законодавстві.

Правові наслідки припинення шлюбу полягають у припиненні на майбутній час особистих і майнових правовідносин, що існували між подружжям під час шлюбу. При цьому одні правовідносини припиняються відразу після припинення шлюбу, інші можуть бути збережені або за бажанням подружжя (наприклад, збереження шлюбного прізвища – ст. 113 СК України; виплата компенсації особі за розірвання шлюбу з ініціативи іншої особи відповідно до шлюбного договору – ст. 99 СК України) або в силу прямого встановлення закону [3].

З розірванням шлюбу подружжя втрачає й інші права, передбачені іншими галузями права: право на одержання спадщини за законом після смерті колишнього з подружжя; право на пенсійне забезпечення в зв'язку з втратою одного з подружжя на встановлених законом підставах.

Всі сили нашого суспільства, що впливають на родину та стосунки в ній, спрямовані на зміцнення родини, запобігання розлучень, на врегулювання, створення нормальних взаємовідносин між подружжям.

Держава і суспільство цілком обґрунтовано розглядають припинення шлюбу як явище негативне, оскільки вони зацікавлені у стабільності сімейних відносин. В умовах створення здорового стабільного шлюбу більш успішно вирішується проблема виховання дітей, вдосконалюються особистісні взаємини самого подружжя [11, с. 152].

Висновки. Розірвання шлюбу є важливим процесом у житті багатьох людей, тому правильне вирішення виникаючих проблем та питань щодо проведення його впливатиме на колишнє подружжя, їхніх неповнолітніх дітей, інших осіб, на майнові та немайнові відносини незалежно від того, яким чином відбулося розірвання шлюбу.

Підбиваючи підсумок вищевикладеного, необхідно відзначити той факт, що, безумовно, тема припинення шлюбу є досить актуальним питанням не тільки для громадян, але й для законодавця. Дане питання привернуло до себе увагу з погляду законодавця саме тим, що розірвання шлюбу, як правило, спричиняло достатню кількість несприятливих наслідків не тільки для подружжя, але і для держави в цілому. Це питання виховання дітей, власності, відносини з іншими особами тощо.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. ВВР. 2003. № 40–44. – Ст. 356.
3. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21–22
4. Загальна декларація прав людини / Генеральна Асамблея Організацій Об'єднаних націй (10.12.1948 р.).
5. Конвенція про право, що застосовується до режимів власності подружжя (Гаага, 14.10.1978 р.).
6. Глиняна К.М. правове регулювання розлучення за сімейним законодавством України: автореф. дис...к.ю.н.:12.00.03. Одеса. 2006. 20 с.
7. Розгон О. Припинення шлюбу в разі його розірвання та визнання фіктивним: відмінності між правовими наслідками на прикладах судової практики. Вісник. 2018. № 9 (46). С. 25–35.
8. Калітенко О.М. Окремі новели з питань припинення шлюбу (за новим СК України). Актуальні пробл. держави і права. Одеса: Юрид. л-ра. 2003. С. 76.
9. Сафончик О.І. Правове регулювання припинення шлюбу в Україні: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. юрид. наук.: спец.: 12.00.05 – Трудове право, право соціального забезпечення. К., 2009. 20 с.
10. Сафончик О.І. Правові наслідки припинення шлюбно-сімейних правовідносин. Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць. Керівник авт. кол. С.В. Ківалов; відп. за вип. Л.І. Кормич. Одеса: Фенікс, 2011. Вип. 41. С. 286–293.
11. Сімейне право України: Підручник / Л.М. Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова та ін.; за заг. редакцією В.І. Борисової та І.В. Жилінкової. К.: Юрінком Інтер, 2006. 264 с.